

DRAGUTIN RAGUŽ (Zavod za jezik IFF, Zagreb)

HRVATSKA GRAMATIČKA TERMINOLOGIJA U DVJEMA PRERADBAMA ALVARESOVE LATINSKE GRAMATIKE*

(T. BABIĆA IZ 1712. I L. Š. LJUBUŠAKA IZ 1713.)

U ovom se radu najprije daje opći prikaz dviju gramatika (Babićeve iz 1712. i Ljubušakove iz 1713), utvrđuje njihovo mjesto i vrijednost među drugim gramatikama te vrste (preradbe Alvaresove latinske Gramatike), posebno s obzirom na terminologiju u njima, a onda se abecednim redom daje sva gramatička terminologija u prvim izdanjima (kasnija izdanja, Babićeve 1745, a Ljubušakove 1742. i 1781, nemaju terminološki ništa novo). Terminologija tih gramatika uglavnom je jednaka, pa se stoga i donosi zajedno. Sličnost tih terminologija ne objašnjava se utjecajem jednoga djela na drugo, nego proširenošću tih termina u praksi, koju su stvarali i ovi autori kao profesori u franjevačkim kolegijima u Dalmaciji na početku 18. stoljeća. Posebna vrijednost tih preradaba, odnosno terminologije u njima, jest u tome što je to, uz Mikaljinu, najstarija hrvatska gramatička terminologija.

UVOD

Opći prikaz

Najprije ćemo nešto reći o piscima preradaba, o samim preradbama i o prilikama u kojima su se pojavile, te o kulturno-historijskoj vrijednosti tih gramatika općenito, a na kraju ćemo izložiti samu gramatičku terminologiju.

Autori su tih preradaba poznati franjevački pisci, Tomo Babić i Lovro Ljubušak (Šitović). Tomo Babić (rođen u Velimu kod Skradina 1680, umro u Šibeniku 1750) istaknuti je franjevački pisac Bosne Srebrene, autor *Prima grammaticae institutio pro tyronibus illyricis accommodata*, Venetii 1712, 1745, a najviše je poznat po knjizi *Cvit*

* Ovo je za ovu priliku prerađen jedan dio magistarske radnje (Jezik Lovre Ljubušaka Šitovića), dovršene i obranjene 1978. godine.

razlika mirisa duhovnoga, poznatijoj pod nazivom *Babuša*, jednom od najizdavanijih i najčitanijih knjiga među Hrvatima u prošlosti. Pretrađivana je i izdavana nekoliko puta (redom: Mleci, 1726, 1736, 1759, 1802. godine; Dubrovnik, 1829. godine; Zagreb, 1851. godine; Zadar, 1898. godine).

Lovro Ljubušak (Šitović) rođen je u Ljubuškomu 1682. godine, i to kao dijete turskih roditelja. Prvo mu je ime bilo Hasan. Kasnije se pokrstio i zaredio, te postao franjevac i franjevački pisac. Poznatija djela su mu: *Grammatica latino-illyrica...*, Venetia, 1713, 1742. i 1781, zatim *Pisma od pakla*, Mleci, 1727. i *List nauka karstianskoga*, Mleci 1752. Umro je u Šibeniku 1729. godine. Ovo malo podataka neka bude dovoljno samo kao informacija o piscima o kojima govorimo zbog njihove terminologije. Ipak je ovo prilika da reknemo nekoliko riječi o prezimenu Lovre iz Ljubuškoga.

Njega u literaturi susrećemo i kao Šitovića i kao Sitovića. Ali sâm se na svojim djelima nije potpisivao. Te nam činjenice nameću dva pitanja: kako se zapravo zvao i zašto je svoje prezime prešućivao?

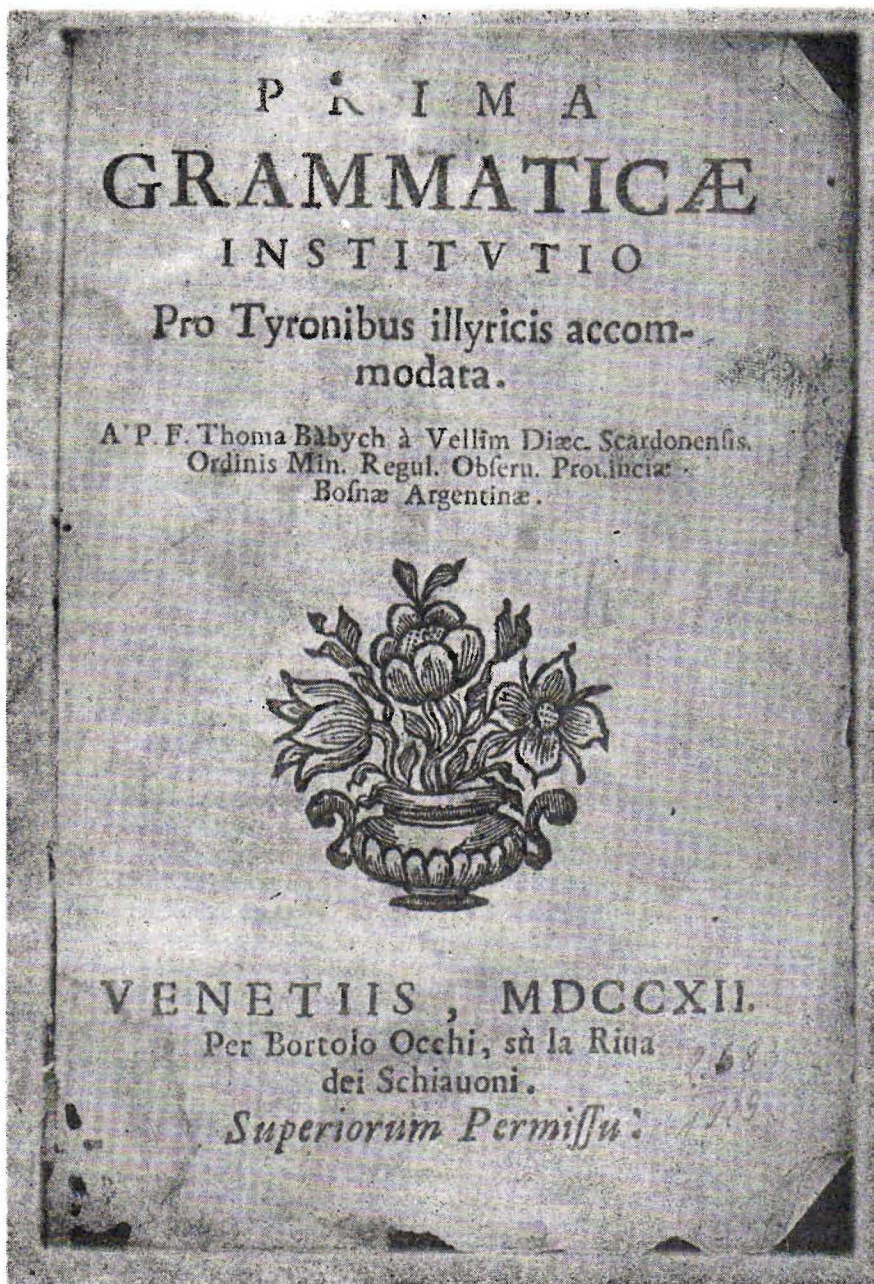
S. Zlatović u svojoj knjizi »Franovci države presvetog odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji« naziva ga samo Šitovićem, pri čemu citira i pišćeva suvremenika ljetopisca Gojaka, koji kaže: »ot. Lovre iz Ljubuškoga, koji prezimenom Šitović, koji bio Turčin...« (str. 205). Ako je u Zlatovića dobro citirano, onda ne bi trebalo biti sumnje kako se zvao. Međutim, B. Vodnik (str. 440) i M. Vanino (str. 129) zovu ga Sitovićem, kao i H. Kuna u svojoj radnji o njemu, a Vj. Štefanić (str. 23) i M. Kombol (str. 347) opet Šitovićem. Naravno, nitko od njih ne raspravlja o njegovu prezimenu, jer ih to i ne zanima. Odmah da reknem da bi ga svakaako trebalo zvati Sitovićem, kao i njegov suvremenik Gojak, što pokazuju još neke činjenice.

Po samom obliku prezimena lako se naslućuje osnova od koje je to prezime izvedeno: Šit ili Šito. Prvu osnovu toga prezimena imamo potvrđenu i kao muslimansko muško ime (A. Nametak, 239), i to kao hipokoristik Šit prema običnom imenu Šit u Podgorici (danas Titograd) u Crnoj Gori, zatim kao ime kaligrafa u G. Vakufu u BiH u 19. stoljeću — Šit-efendija, koji se kasnije prozvao Šitefendić (Đ. Mazelić, str. 133), te u prijevodu Mevluda: »Na Havvu ga (tj. nur, 'svjetlo', D. R.) potlje Allah prenese / Šit se rodi pa ga na njegov prenese (Bursali Sulejman Čelebi, str. 5), gdje ime Šit vjerojatno stoji prema hebrejskom Set.

U današnje vrijeme na području Hercegovine nakon mnogobrojnih propitivanja i pretraživanja nisam čuo ni za ime Šit ni za prezime Šitović, a ni u Hrvatskoj. Ne znam ima li možda u Bosni.¹ Ali zanimljivo je da u Splitu ima nekoliko obitelji s prezimenom Šitić, u Kaštel-Lukčiću također nekoliko obitelji Šitin, a na visu i u Širinama kod Belog Manastira po jedna obitelj Šit (svi su podaci iz Leksika prezimena SR Hrvatske, Zagreb, 1976). Naravno, pitanje je kakva je osnova u tih prezimena.

Zašto je Lovro Ljubušak (Šitović) prešućivao svoje prezime? Posve je vjerojatan ovaj razlog: bio je muslimansko, tursko dijete, s muslimanskim imenom (Hasan), kasnije se pokrstio i dobio kršćansko (Stjepan, a svećeničko Lovro), pa kad je ostavio svoje muslimansko ime, svakako je razumljivo da ostavi i muslimansko prezime, i potpisivao se samo: Lovro iz Ljubuškoga (talijanska verzija: de Gliubuschi). On je morao znati značenje, zapravo etimologiju svojega prezimena i biti svjestan njegove veze s ime-

¹ U knjizi Ismeta Smailovića, *Muslimanska imena orijentalnog porijekla u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1977, nema imena Šit ni u kojem liku.

Preradba Alvaresove Latinae gramatike T. Babiča iz 1712.

nom Šit, te ga je zato i prešućivao. Da se kojim slučajem zvao Babić, Filipović i sl., ne vjerujem da se njime ne bi i služio. Ja ga u ovome radu i inače zovem Ljubušakom. On je zapravo bio Hasan Šitović, pa to sâm odbacio i zvao se Lovro iz Ljubuškoga, gdje ovo drugo i nije pravo prezime nego samo služi mjesto prezimena, pa je prikladnije naprosto Lovro Ljubušak uz napomenu (Šitović) radi održavanja kontinuiteta — tako ga krsti sva literatura (ili u verziji Šitović).

Njihove gramatike, zapravo preradbe Alvaresove latinske gramatike, spadaju u red mnogih preradaba kakve su se po svoj Evropi od kraja 16. do sredine 19. stoljeća priređivale prema poznatoj gramatici latinskoga jezika portugalskoga isusovca Emanuela Alvaresa (*De institutione grammatica — Libri tres*, Lisabon 1572).² Prije Alvaresove isusovački je red izdao dvije latinske gramatike za vlastite školske potrebe (prvu 1553. Hanibala Coudreta, osobito u upotrebi u Francuskoj; drugu 1570. Jakova Ledesme, koji po općoj ocjeni nije uspio), ali je kao službeni školski priručnik u »Ratio studiorum« potvrdio 1591. i konačno 1599. tek Alvaresovu gramatiku, kojoj se također prigovaralo, a osobito zbog opširnosti, pa je Alvares priredio i skraćeno izdanje (po jednim 1580, a po drugim 1583).

Kako je učenje latinskoga jezika po originalnome Alvaresovu izdanju početnicima zadavalo teškoća, rano su se počela pojavljivati izdanja s prevedenim primjerima oblika i sintakse, a među prvima na tal. jeziku već 1601. godine, što je otvorilo put novim izdanjima preradaba i prijevoda. Od svoga prvoga izdanja (1572, Lisabon) do posljednjega (Pariz, 1859) doživjela je oko 400 različitih izdanja — potpunih, prevedenih, prerađenih i skraćenih.

Prvo izdanje Alvaresove gramatike za hrvatske potrebe (u predgovoru stoji: »buduchi da ovo je prvi put da gramatika naški izrečena na sfitlost izhodi«, cit. prema Vj. Štefanić, str. 18) priređeno je 1637. godine. Kako je to izdanje bez potpisa autora, Vj. Štefanić u navedenoj studiji argumentirano dokazuje da je to djelo Jakova Mikalje. Dalje konstatira da je to normalan tip Alvaresove gramatike, pisan latinski, a na hrvatskom je samo predgovor, zatim prevedeni primjeri latinskoga jezika u oblicima i sintaksi. Sav tekst pravila, tumačenja i napomena je na latinskome, pa prema tome i terminologija. U drugome dijelu gramatike (ima ih tri) veoma je malo hrvatskoga teksta, a u trećem nimalo. Nakon toga Štefanić konstatira: »Iz toga slijedi, da knjiga ima za slavističku stvar samo relativnu vrijednost, a veću za povijest našega školstva i za ilustraciju jedne naše kulturne stanice u prvoj polovici XVII. stoljeća« (str. 16).

O drugom izdanju te gramatike podatak donosi Sommervogel (u *Bibliothèque de la Compagnie de Jesus s. v. Alvarez*), i to uz citirano prvo izdanje dodaje i: »Romae 1678, 16°«. Štefanić naprotiv kaže: »Ja tom drugom izdanju međutim nisam našao nigdje traga« (str. 22).

² Podatke o Alvaresovoj gramatici iznosim prema M. Vaninu, »Geneza naučne osnove 'Ratio studiorum'« i prema Štefanovićevoj »Prilogu za sudbinu Alvaresove latinske gramatike među Hrvatima«.

Novo preradbe Alvaresove gramatike imamo u 18. stoljeću, a prve od njih potekle su iz franjevačke sredine, što nije ni slučajno, jer su franjevci u Bosanskoj provinciji najbolje osjetili potrebu za takvom knjigom. Prva je već navedena gramatika Tome Babića iz 1712. godine, a druga Lovre Ljubušaka (Šitovića) iz 1713. godine.³ Opću ocjenu tih gramatika izrekao je kratko Vj. Štefanić ovako: »One imaju tu prednost, da su to prve latinske gramatike napisane dobrim dijelom na hrvatskom jeziku, t. j. tako da daju pravila i na hrvatskom jeziku. Prvu od njih, kraću i manje uspješnu, priredio je poznati pisac fra Tomo Babić, a drugu, bolju i opširniju, priredio je također poznati nam pisac fra Lovro iz Ljubušakoga (Šitović)« (str. 23).

Babićeva je gramatika godinu dana starija od Ljubušakove, a gramatička terminologija u obje je uglavnom ista, pa ih stoga ovdje i prikazujemo zajedno (osim drugih razloga, o čemu ćemo čuti poslije). Prije tih dviju gramatika Hrvati imaju ove gramatike: Kašićevu hrvatsku (Rim, 1604), Mikaljinu talijansku, objavljenju kao predgovor rječniku »Blago jezika slovinskoga« (Loreto, 1649), te spomenutu Alvaresovu preradbu u dva izdanja (Rim, 1637. i 1678), kako reče Vj. Štefanić, za slavističku stvar slabe vrijednosti, jer je u njoj malo hrvatskoga teksta, iako je bila namijenjena Hrvatima, ali je ovdje vrijedno istaknuti kao prethodnicu Babićevoj i Ljubušakovoj, te ostalim preradbama koje slijede (v. M. Vanino, str. 128).

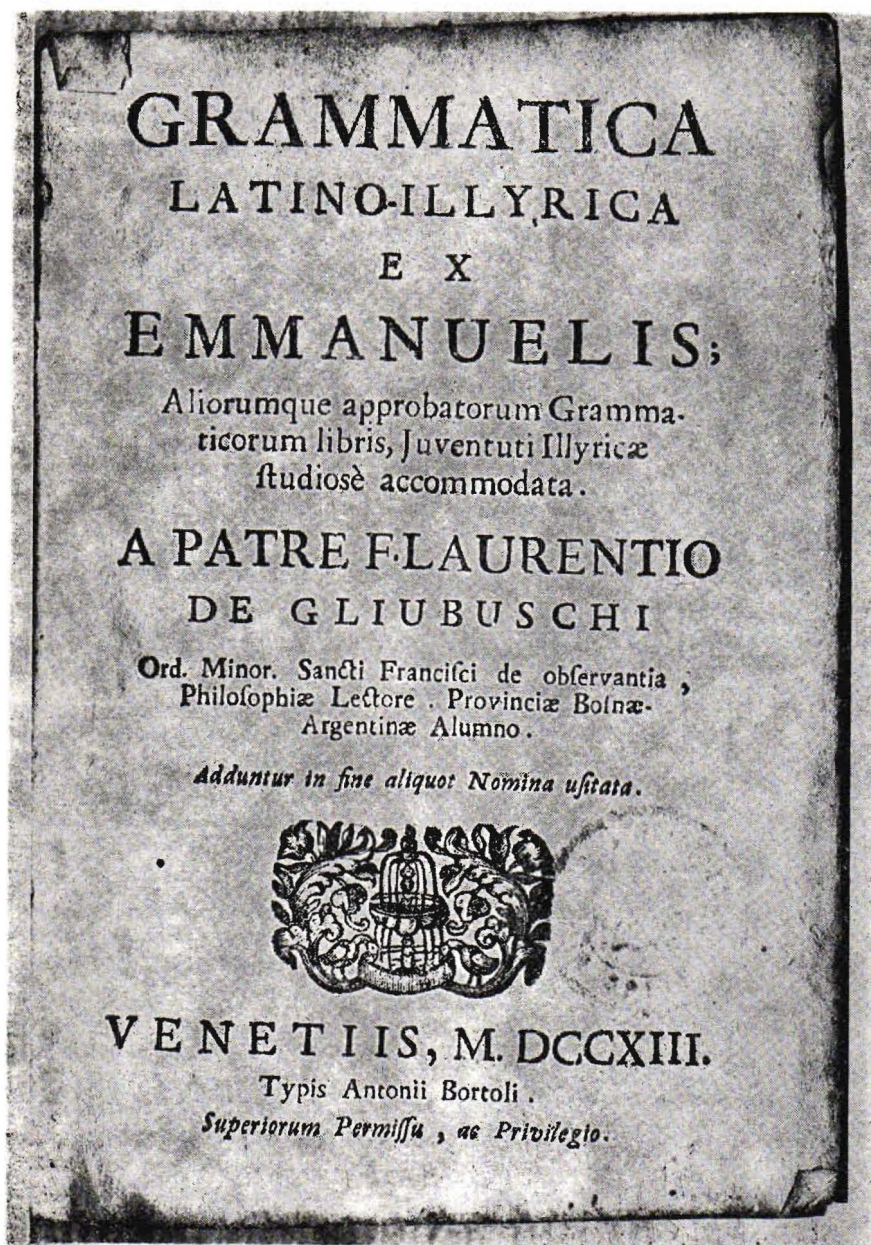
Babićeva je gramatika opsegom mala (136 strana), namijenjena je pravim početnicima i, kako sam kaže u predgovoru, »milomu štociu«, daje »samo declinatione, ili prighibagnye od imena, i conjugatione, illi slagagnye od Rieci, zahone koy pocimayu ucytty . . . nekasse mogu upraktikati, illi uuixbatty; za mochi lascgnye ostale grammatike ucitti gdinochie veliky nauk nahucytty . . .«. Babić nigdje ne spominje Alvaresa, ali kako kaže Štefanić, »odaje ga sav raspored, definicije i nazivlje, da je radio sve po Alvaresu« (str. 23), ali se po predgovoru vidi da se služio i Alvaresovom preradbom iz 1637. godine (koju Štefanić pripisuje Mikalji), jer parafrazira predgovor iz toga izdanja, ponegdje istim riječima. U predgovoru izdanja iz 1637. godine stoji: »Budući da ovo je prvi put da gramatika naški izrečena na sfitlost izhodi, mnozi će se naći koji će je kuditi i sfako zlo od nje riti, al bolje bi bilo da ne kude ovu, ako ne misle drugu bolju oni upisati, što bi nama vele drago bilo budući da u sfaki jezik natječu se ljudi za upisati bolje i ljepše nego su ini, neka se ta način mogu njihova djeca bolje i lašnje naučit sfaku krepst, a naši od toga malo su se marili, i do danaske oni koji su mogli nisu se hajali kako bi razlog hotio da se haju da njihova djeca nauče i da mogu meju ljudima pristat i ljudski živit. Ima se znati joštera, da nismo se stavili pisati ovu Gramatiku za gradove, koji su u Dalmaciji blizu mo-

³ Potpunije bibliografske podatke o svim izdanjima i Babićeve i Ljubušakove gramatike vidi u popisu literature, koji donosim po podacima A. Lj. Lisca i ediciji Jugoslavicae scriptores latini recentioris aetatis (v. popis literature na kraju).

ra, u kojih budući latinski jezik, ne imaju potrebe od Gramatike naški izrečene, jer se mogu služiti latinskom, nego smo upisali za one gradove u kojih nije jezika latinskoga«⁴ (citiramo po Štefaniću, str. 18).⁵ Babić to parafrazira ovako: »znam dache mnoghi kudditi, i zlo govoriti, mali ako necchie drugu bogliu vczynitti neka ny ouu nekudde, zastoye unas yezik malo; stoye nasa sramotta, mnoghissu naučni bily à nisu tily nasuitlost iznitti, stobi namy drago bilo etc. Sasuim tym ko razumi kgnighe talianske nyemu potrebe uoue ucytti, ouesu samo vcygnene zaonne koy drughi yezik nemoghu razumitti zatto diča blizu mora koia znadu taliano, neimayu potrebu od ouy kgniga, zastose mogu drughim mnoghim sluxitti etc.« (predgovor Babićevoj gramatici, 1712). Babić se dalje drži i predmeta o kojem govori predgovor iz 1637, ali se razlikuje od njega u zaključku. Evo usporedbe: »... ovo ime tempus njeki izgovaraju brijeme, o njeki vrime, a njeki inako; njeki govore: ja sam učio, a njeki: ja sam učil; zato može sfak na sfoj način izgovarati, zašto ove knjige nisu bile upisane za naučiti naški govoriti, nego da se latino nauči od kojega imaju potrebu; *al bi još bolje bilo da i naški sfak na bosansku uči izgovarati, budući u Bosni naš jezik ljepši*« (iz predgovora preradbe iz 1637), a Babić u svomu predgovoru kaže ovako: »... yezik illiyrički ù mnoghi kraglietui sluxi, mà suako kraglestuo nasvuoj nacin raslicito gouori, toliko raslicito, dassé yedna more u drugomu razumitti, ù polony na yedan nacin; haruati na drughi nacin; krancy drugatye; Bosnacy na drughi nacin; Dubroucyany drughacye; Dalmattini drugacye. Zasto koysu blizu nimača illi tudesaka, uzimayiu mnoghe vocabule illi riedi od onoga yezika: Bosnaci od turskoga, Dalmatini od latina, cicchia toga mnogasu sinonima, illi Riedi Razlike kakonoti naprilku niki gouore hure, a niki satti, a drughi vrime. Ocinasci, broyanice, brasno, mliuo, muka. Sirchiet, ocçat, quasina. das, godina, kissa, brohod, plauciza, laggya, barka. kàrta, kgniga, kruh, lyb; vatra, òggagn. Lugh, pepeo. Stina, kamen, mlin, vodeniza, bikaria, kaspliza; most, ciupria etc alia infinita. *Cychia toga ya nisam duxan*

⁴ Tj. talijanskoga.

⁵ Vj. Štefanić kaže (str. 18) da je taj uvod pisao sam Mikalja, ali je zanimljivo da jedna pravopisna pojedinost upućuje na Kašića, naime f za glas (v) (sfitlost i sl.), čega u Mikalje u talijanskoj gramatici ni »Blagu...« nema. Moglo bi biti da je Mikalja to izdanje priredio, ali da je taj uvod napisao Kašić, pogotovu što se iz podataka koje navodi Štefanić vidi da je Mikalja bio nezadovoljan onakvom gramatikom kakva se pojavila. Vjerojatno je on tu gramatiku pripremao, ali onakva kakva se pojavila ne bi se mogla pripisati Mikalji, pa ne treba ni govoriti o njegovu autorstvu. Dalje, iako je vjerojatno Kašić pisac toga uvoda, bit će da je to rađeno u dogovoru grupe ljudi u Propagandi, u kojoj je Kašić u tim pitanjima bio samo najistaknutiji. To se može vidjeti po tome što se u tome izdanju obraćaju štiocu u množini (da nismo se stavili pisati ovu gramatiku; nego smo upisali; I zato molimo da se nitko ne tuži; ali ufamo da će ubrzo druge knjige iziti na dvor), dok u predgovoru talijanskoj gramatici Mikalja govori u jedini (Bivsci ja upisao slovník; hotio sam upisati takoghjer ovi kratak nauk; uffamsse dachje koristan bitti; zato dobri priateglju dobrovoľno primi, molim te, ovi moj mali trud).

Preradba Alvaresove Latinae gramatike L. Šitovića »Ljubušaka« iz 1713.

gouoriti, negho kakose ù momu ocinstuu, illi paizu gouori, zaradi toga napocetkusan metnuo ocinstuo illiti Pays nekasse znade dassé onde ouako gouori.» Pisac predgovora prve preradbe dakle teži za bosanskim govorom i jezikom, dok Babić ostaje pri svome govoru, svoga sela, jer i tako ne može svima ugoditi, što zapravo potvrđuje da gledišta oko zajedničkoga jezika, ili osnove za zajednički jezik nisu bile posve i svuda jednako prihvaćene.

Godinu dana poslije Babića Ljubušak izdaje svoju Gramatiku, ali ne više sa skromnim namjerama i kao pomoć učenicima koji ne znaju talijanski, kako je to bilo s prethodnim gramatikama. On je svjestan slabosti prethodnih gramatika, pa zato piše svoju, kompletnu i s puno hrvatskoga teksta.

Ni o Babićevoj ni o Ljubušakovoj gramatici nema u literaturi mnogo podataka. Tek nešto više, ali veoma kratko, o njima govori Vj. Štefanić u citiranom prilogu (o objema svega na stranici i pol). Možda bi Štefanić, govoreći o Alvaresovim preradbama u nas, rekao o njima i nešto više da se nije nadao posebnoj studiji o Ljubušakovoj Gramatici, koju je M. Vanino (»Vrela i prinosi« br. 9, str. 129) najavio ovim riječima: »U XVIII. stoljeću izdao je latinsku gramatiku na osnovi Alvaresove fra Lovro Sitović Ljubušak: o njoj će »Vrela i prinosi« u dogledno vrijeme donijeti studiju.« Međutim uskoro su »Vrela...« prestala izlaziti (izbio je rat), pa se obećana studija nije ni pojavila. Netko ju je očito pripremao, a vjerojatno sam M. Vanino, koji je inače mnogo pisao o starijim izdanjima u »Vrelima...«

Za Ljubušakovu gramatiku latinskoga jezika možemo slobodno ustvrditi da je to prva cjelovita gramatika latinskoga jezika na hrvatskome jeziku (nakon početnih i neuspjelih pokušaja prerađivača iz 1637. godine i Babića sa svojom malom gramatičicom, što na indirektnan način kaže i sam Ljubušak u predgovoru svojoj Gramatici). Predgovor Gramatici ima više dijelova, a najprije se obraća »pripogliublenomu scitoczu«: »Moi Draghi, i mili Scitice, nemoise cudit ovomu momu, ako i malahnu trudu; jer Kad razumisc razlog, i uzrok, rad Kogasam ovo dilo sastavio, tichesc isti izpovidit, dassam dobro ucinio. Jurie tebi ocito, da mnozi Narodi, tò iest, Franczezi, Spagnoli, Italianczi, Nimczi, Ungari etc. lascgne nauce Grammatiku, nego mi Harvati. Jer? ierbo oni stampaiu Grammatike ù suoie vulastite iezike istomacene, i tako nie gnimi muka naucit Regule Grammaticke, Kako nami, ierbo mi neimamo Grammatikah ù nasc iezik istomacenih. I Premda iessu Koijgodi Naucitegli Grammatike, istomacili Declinatione Imenah, i Conjugatione Verabah haruatski; niscta nemagne nissu (scto ia mogu znat dassam vidio) suih Regulah zadosta izrekli, ni obratili. Ja Dakle buduchi vidio mnoghi truud Mladichah Bosne Argentine; toliko Secularah Koij uce, i misle bit Redouniczi S. Patriarche Odcza Francesca, Koliko i Diacah Professah; à malahan gnihou plod, naiprisamse ganuo gliubavju Maike Provincie (Koiuibih rad slusgit ù nauku) pak recenih mladichah, tersam ovo dilascze napravio nà gnihouu slusgbu

i Korist; iedabi Boog dao, i Diva Maria Pomochniza pridobra recene Provincie, da mladichi ucine dostoine plode Kriposti, i nauka u Uri-me suoie. I Bogti bio vazda na pomoch; a ia na sluscbu.«

Pisac je dakle svjestan slabosti i nepotpunosti prethodnih gramatika. Zato se i odlučio da napiše svoju gramatiku, pogotovu što je vidio mnogi trud mladića, a malu korist.

Potom se Ljubušak obraća »postovanomu mesctru«: »More bit, o Postovani Mesctre, dassi Ti veche Grammaticah proscitio, negosamijh ia vidio; i bogleijh razumio, i Tuoiijim Ucenikom istomacio dossad, negochu ia od sad, i ikada; niscta nemagne scoiijhgodii ia vidih, sctih, i razumich; naiboglia, naiplemenitija, naikorisnia, i naiglasniamiseie ucinila Grammatika Emmanuelova; ostaviusci sue razloghe, moremo znati po ovom daie naikorisnia; ierie suud gliudi naucni duperaiu, i gnomse sluse; Zato Te lijpo, i ponizno molim, da ouu Grammaticiczu (moga truda) Tuoiim ucenikom tomacit, dostoiascse; Znai, Kako vidisc, dassam ostavio Apendicze; a u Regulah samo po iedan essemplio na pocetku stavo, a iessam ina essemplia digod s'Veربي iedabisse mladi-chi nescmeli Kadli paak budu ovo dilo razumit, ondaijeh moresc lijpo uputit u Emmanuelu Latinskoga; Koga neka vazda s'ovom Grammaticiczm rade imati. Z'Bogom.«

U svojoj gramatici Babić se ne poziva na Alvaresa, niti ga spominje, dok to Ljubušak čini već u samome naslovu, a u upravo citiranom obraćanju »postovanomu mesctru« izričito kaže da je Alvaresova (tj. Emanuelova) gramatika najbolja i najkorisnija, pa preporučuje veliku Alvaresovu gramatiku pošto prouče njegovu (tj. Ljubušakovu), koja je eto na taj način kao uvod u Alvaresovu. Kako kaže Vj. Štefanić, »Fra Lovrina je gramatika prava kompilacija prvih dviju knjiga Alvaresove gramatike redom po njegovim poglavljima« (str. 24). Trećega poglavlja iz Alvaresove gramatike u Ljubušaka nema (poglavlja o prozodiji). Dva dijela Ljubušakove Gramatike nose naslov Liber primus i Liber secundus; u prvome je izložena deklinacija i konjugacija, dakle oblici, a u drugome sintaksa. Prvi dio ima 16 poglavlja, a drugi 18. U predgovoru (Nacin ucenia aliti nastoiania) kaže da je u prvome dijelu deklinacije izložio samo kratko, pa zato mladiće upućuje na velikoga Emanuela (tj. na veliko izdanje Alvaresove gramatike). Namjesto trećega dijela o prozodiji u originalnom Alvaresu Ljubušak daje Catalogus verborum (po abecedi, i to latinski, s hrvatskim prijevodom, najčešće s dva i više hrvatskih glagola, vidski različitih, kao npr. juvo, as... pomoch, pomagat itd.), a zatim kraći popis imenica, naziva za dijelove ljudskoga tijela, nekih zanimanja, biljaka itd., pod naslovom Aliquot nomina (paralelno latinski i hrvatski).

Na kraju Gramatike nalaze se dvije latinske i jedna talijanska recenzija s datumima 28. oktobra 1713, odnosno 2. novembra 1713. Na zadnjoj strani je popis knjiga odnosno autora kojima se Ljubušak služio, i to ovim redom: Emmanuel, principalissimus; Franciscus Pris-

cianensis; Stephanus Sicianensis; Capharus; Calepinus Ambros; D. Laurentius Guarnier Presbyter; Navicella; Donatus ad Lectorem i Donatus parvus Bononiensis.

I važna napomena na kraju knjige: componebam Macarschae, imprimebam Venetiis.

Važan dio Gramatike su »zabliženja«, koja autor ističe već u predgovoru (Nacin ucenia aliti nastoiania): »Pria nego mladichi pocmu ucit Declinatione Imenah, neka dobro nauce i razume ona zabilisgenia, koiasu metnuta pria Declinationah; potomtoga neka slide u napri-dak«. U »zabliženjima« izlaže definicije i pravila, a potom navodi primjere. Osim u »zabliženjima«, pravila izlaže i u »scholionima« i »opomenama« (ili: admonitio), ali samo kad treba što naknadno razjasniti, a ujedno daje i uputu »meštrima« (učiteljima) kako i što treba tumačiti mladićima. U početku najčešće, što je i normalno, objašnjava latinske termine, kao npr. gramatika, diftong, silaba, zatim navodi slova abecede, pa vrste riječi, zatim govori o padežima itd. Naizmjenično daje pravila na latinskom i na hrvatskom jeziku, ali prijevodi na hrvatski nisu doslovni, nego najčešće u obliku tumačenja s primjerima, ili čak i usporedaba između latinskih i hrvatskih oblika u njihovoj upotrebi i vrijednosti. Tako se uz neke gramatičke kategorije kao objašnjenje nalazi više hrvatskoga teksta nego latinskoga, kao npr. uz padeže. Uz genitiv, npr., kaže ovo: »Oudebo vas opomignem o Pocimaoczi, dase nebiste smeli, ier u mnozih Accusativih razliczih imenah nachichiete isti glas, aliti recenie nascki, pravo kako i u Genitivih; Ovibo glas nascki Gospodina, iest Genitiva: ali iest iosc i Accusativa; niscta nemagne vi nemoitese u tome smetati, ier premdase iednako rece u tizih casgiovih, razlikoie gnihovo zlamenie: ier u Genitiva iest possidovanie, a u Accusativa iest primanie, aliti tarpklenie; kako da recesc vidim Gospodina, sad Gospodin prima u sebe ono tuoie videnie. Kad se dakle u Accusativa rece Gospodina etc. razumise damu Kogod scotogod cini, daga ko bie, vidi, vara, tira, etc., a ne tako u Genitiva. Ouu opomenu cesto vaglia scittiti« (G16). Iz ovoga je citata očito da je Ljubušak bio svjestan iz svoje predavačke prakse da mladići u školama nisu mnogo znali o svome, hrvatskome jeziku, pa im je često morao usput tumačiti funkciju pojedinih oblika ili gramatičkih kategorija. Termin kontrastivna gramatika posve je novijega datuma, ali u navedenome odlomku vidimo temelje kontrastivne gramatike hrvatskoga i latinskoga jezika. A evo zato još nekih boljih primjera: »Znaite, o Mladichi, da, premda vagliaiu nascki ove prilike; iessili ucio? iessam, iessili spavao? iessam; iesteli scitili? iessmo, nisctanemagne bessidechi te recene prilike latinò, nigгда ne vaglia ovo iessam rechi sum; ... nego na místo rici iessam reczi ita maximè etiam etc. ili odgovori pò verbu, ovako: studiui, dormiui ...« (G 128/29). I još jedan primjer: »Mnogokratse Pocimaoczi varaiu u ovomu Verbu doceo; ierga oni obiciaiu

uzimat ovako: ucim, to iest primam nauk, nastoiim nà nauk: zato nekaiim dobar mesctar kasge, dache ovo verbo rechi: ia ucim, to iest: ucim drugoga, aliti mesctruem« (G62).

Ovo što smo naveli posve je logično — mora na što prihvatljiviji način objašnjavati tuđu gramatiku, a to će najlakše učiniti kad govori o razlikama između materinskoga i stranoga jezika.

Sva je Gramatika napisana kao kombinacija pravila i pedagoških uputa »meštrima« što posebno valja razjasniti učenicima. Što se ide dalje prema kraju sve je manje hrvatskoga teksta, jer autor pretpostavlja da učenici sve više i više znaju latinski, a od 13. poglavlja druge knjige (tj. drugoga dijela) pa do kraja (18. poglavlja) nema više nikako hrvatskoga teksta (osim prijevoda latinskih glagola u Catalogusu i imenica u Aliquot nomina). Na početku 13. poglavlja druge knjige naime piše Ljubušak ovo: »Ova koia slide bessidichu latinò, i pissat jerbo Mladichi, kad oude budu, jurche scotogod znatti, ja scinim.«

I Babićeva i Ljubušakova gramatika doživjele su kasnija izdanja, Babićeva 1745, a Ljubušakova 1742. i 1781.

Očito je da je Babić dobio poticaj iz onoga Ljubušakova predgovora u kojem kaže da su neki doduše istumačili »declinatione imanah i konjugatione verabah harvatski«, ali da nisu »svih regula zadosta izrekli«, pa je svoje drugo izdanje znatno proširio, osobito primjerima, a neke je dijelove od Ljubušaka doslovce prepisao (ne spominjući to ni jednom riječju). Na kraju je dodao velik popis glagola, a obrazlaže to u »Oppomeni i ogovoru pisça« na kraju knjige: »Neka znate zasctosam mnoga Verba metnuo u Regula, parvo neka diça uçe Vocabule, zatumačiti nekase uvixbauu: drugo neka mogu suake varste Verba conjugati, prighibati, i poznavati, ukoim imadu sua urimena; i koja mankaju... Drugo mučnoje Verba istumačiti zascto namnogo načina zlamenuju kakoje koje govoregne onako izloxi na puno načina, kako moresc viditi u Calepinu, Dictionaru: i u nascemu yeziku jedna rieç na mnogo načina zlamenuje, i razumise, i zato ima suak opprostiti, a koi mogu boglie, i lipsce neka piscu, menie drago doisto, buduchi nasc yezik starii odrughi yezika, i poslidgni yezici nasu pritekli, u kgniga librii, a buduchi gliudi naučni, poscteni i uridni mnogo, koiim ya nisam uridan, ni dostojan ni vodde naruke uliti, paknisu tili dati niscta nasvitlost od nassega slaunoga yezika« (str. 397. drugoga izdanja).

Kako vidimo, Babić se i ovdje, a i u prvome izdanju, ispričava i moli da mu ne zamjeraju ako što nije u redu i kaže da on to radi zato što drugi neće, iako su učeniji od njega. Međutim, kako je drugo izdanje Ljubušakove gramatike izašlo tri godine prije Babićeva drugoga izdanja, iz citiranoga bi se »ogovora« moglo pomišljati da Babić nije bio zadovoljan ni Ljubušakovom gramatikom, ali on ipak u to svoje drugo izdanje iz Ljubušakova prepisuje čitava poglavlja, a od 123. do 151. str. i od 179. do 207. doslovce sve po redu, ne spominjući nigdje Ljubušakovo ime. Babić je inače veliki kompilator, kakvih je čak i u

ono vrijeme bilo malo kao on. Tako on i u svoje drugo izdanje »Cvita«, popularne »Babuše«, unosi oko polovice stihova iz Ljubušakove »Pisme«.

Ljubušak ne spominje nigdje nikakvu ispriku za ono što je i kako napravio, što donekle svjedoči o njegovoj sigurnosti u ono što je napravio, a to potvrđuju i njegova kasnija izdanja, u kojima nema nikakvih preinaka. Ima samo razlika u paginaciji, ali zbog različita tiska, te nekih grafijskih preinaka, i to neznatnih. Istina, Ljubušak je umro 1729, pa da je još poživio, možda bi štošta ili dodao ili promijenio, ali da su kasniji izdavači ponovno štampali tu gramatiku, jasno pokazuje da je ona prihvaćena na širem planu i među širim krugom čitalaca. Pa iako se poslije drugoga izdanja pojavilo Babićevo prošireno izdanje, ipak je treći put štampana Ljubušakova, a ne Babićeva gramatika.

Vrijednost gramatika Babića i Ljubušaka još nam više povećava činjenica da u južnim krajevima Hrvatske sve do 19. st. nema nikakvih drugih gramatika latinskoga jezika i da su one vjerojatno bile jedini priručnici za učenje latinskoga jezika u toj sredini.

U sjevernim krajevima bilo je više preradaba Alvaresa, a osobito je poznato prvo izdanje koje je izašlo u Zagrebu s hrvatskim kajkavskim tekstom — »Syllabus vocabulorum grammaticae Emmanuelis Alvari e Societate Jesu. In Illyricam, sive Croatis et Sclavonibus vernaculum conversorum, Zagabriae 1726, str. 64. »Syllabus« je poslije proširen i izdan 1796. i 1816, a Vj. Štefanić veli (str. 26) da je to drugo izdanje vjerojatno posljednje izdanje Alvaresove gramatike na hrvatskome.

Babićeva i Ljubušakova gramatika svakako su bile poznate i u sjevernim krajevima Hrvatske, što svjedoči A. Lj. Lisac (str. 160), navodeći sva izdanja i jedne i druge gramatike među udžbenicima zagrebačke klasične gimnazije. Međutim iz toga priloga nije vidljivo, kao ni za ostala izdanja i autore koje navodi, u koje su se vrijeme upotrebljavale u toj školi.

Sudbinu i povijest tih preradaba ovdje nećemo pratiti dalje, nego ćemo se sada pozabaviti gramatičkom terminologijom u njima.

b) *Gramatička terminologija*

U navedenoj raspravi, u kojoj je argumentirano dokazivao da je prva Alvaresova preradba za hrvatske potrebe, iz 1637, djelo Jakova Mikalje, Vj. Štefanić je vrijednost Alvaresovih preradaba u nas istakao ovim riječima: »... one vrše pionirski posao u stvaranju naše gramatičke terminologije poslije Mikalje, te ih u tome pogledu ne smijemo mimoći kao što je to učinio profesor T. Maretić u svojoj studiji »Pregled srpskohrvatske gramatičke terminologije XVII, XVIII i XIX vijeka« (Rad 243)«. Mi ovdje možemo dodati: kao što je to učinjeno i u Simeonovu rječniku, barem što se tiče Babića i Ljubušaka.

Bilo bi naime normalno očekivati da se u rječniku kakav je Simeonov Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, u kojem su starija hrvatska i srpska gramatička terminologija inače dobro zastupljene, nađe i terminologija iz tih preradaba Alvaresove gramatike. Međutim toga tamo nema. To ne bi ni bila šteta da se ne radi o terminologiji koja skupa s Kašićevom i Mikaljinom stoji na početku stvaranja naše gramatičke terminologije. Među glavnim izvorima za Simeonov rječnik našao se rad T. Maretića »Pregled srpskohrvatske gramatičke terminologije XVII, XVIII i XIX vijeka«, što je posve opravdano, ali u njemu nema građe ni iz Babićeve ni iz Ljubušakove gramatike, pa stoga ni u Simeonovu rječniku. Istina, za Enciklopedijski rječnik Simeon je sa suradnicima dopunjavao Maretićev materijal, jer se u predgovoru tom rječniku ističe da je Maretić pobilježio iz spomenutoga razdoblja »tek manji dio (oko 800) starih termina, tj. oko $\frac{1}{3}$ od ukupnog broja ovdje (u Simeonovu rječniku, D. R.) uvrštenih starih hrvatskih i srpskih termina«, ali opet nisu uzete za izvor dvije spomenute gramatike.

T. Maretić je objasnio zašto nije uzeo građu o kojoj je riječ: »Nijesam upotrebio ni gramatika tuđjih jezika, koje su pisane našim jezikom, jer su se pisci tih knjiga služili ponajviše terminologijom koju su nalazili u gramatikama srpskohrvatskim, što su pisane srpskohrvatskim jezikom. Izuzetak sam učinio samo s Mikaljinom talijanskom gramatikom, jer je ta knjižica pored Mikaljina rječnika najstariji izvor za našu gramatičku terminologiju« (T. Maretić, nav. dj., 34).

Međutim, ako je takav razlog i postojao za izvore te vrste iz 19. st., ne može se reći da je postojao i za početak 18. st., i to zato što se pisci gramatika »tuđjih jezika« nisu u upotrebi gramatičke terminologije imali u što ugledati — oni su sami za sebe stvarali terminologiju, a najčešće se tu ne može ni govoriti o nekoj izgrađenoj terminologiji, nego uglavnom o doslovnim i običnim prijevodima latinskih termina, iako su donekle poštovali tradiciju upotrebe nekoga termina ako je on već postojao. To ćemo vidjeti upravo na primjerima iz dviju spomenutih gramatika — Babićevoj i Ljubušakovoj.

Dalje, T. Maretić je obradio samo hrvatske i srpske termine, ali ne i kroatizirane latinske ili grčke. Tako je npr. nije naveo podataka koji su sve pisci upotrebljavali npr. termine indikativ, partikula, supin(o), genitiv, plural, pluskvamperfekt(o) itd., i to upravo u tome liku, dok je naveo podatke koji su pisci imali pleme (za rod), stojeće ime (za imenicu) itd. Ista je stvar i sa Simeonovim rječnikom.

Zato napomene uz termine koje ću nabrojiti: »prvi put u Ljubušaka«, kad se radi o latinskim terminima, treba uzimati s rezervom.

Treba još napomenuti da se mnogi gramatički termini ne tiču hrvatskoga jezika, jer su popisani iz gramatike latinskoga jezika, ali su oni svi tu uključeni jer su dio gramatičke terminologije kojom su se Hrvati služili i za svoj i za druge jezike.

Zanimljivo je da su obje gramatike objavljene gotovo u isto vrijeme, Babićeva 1712, Ljubušakova 1713. Razlika je dakle neznatna da bi se moglo govoriti o direktnom preuzimanju termina. Teško je npr. vjerovati da je Ljubušak mogao napisati gramatiku prema Babićevoj i tiskati je za godinu dana. Bilo bi lakše prihvatiti mišljenje da je zapravo u praksi postojala sličnost, da su Babić i Ljubušak kao profesori franjevačkih kolegija već imali neke zajedničke norme u upotrebi tih termina, a da su to stanje samo prenijeli u pisane gramatike, ili da su njih dvojica dobar dio tih termina već učili kao sjemeništarci u školskim klupama. Na to donekle upućuju i ove riječi T. Babića u predgovoru svojoj *Gramatici* (1712): »Znam dache mnoghi kudditi, i zlo govoriti, ali ako nechie drugu (tj. gramatiku, D. R.) bogliu ucynitti neka ny ouu nekudde, zastoye u nas yezik malo: stoye nase sramotta, mnoghissu naučni bili à nissu tily nasuitlost iznitti, stobi namy drago bilo« (podvukao D. R.). To nas ovdje neće dalje zanimati, nego ćemo prihvatiti činjenicu da ta dvojica autora u velikom postotku imaju istu terminologiju, i to ćemo ovdje iznijeti i prokomentirati. A važno je prije toga istaknuti da prije njihovih gramatika nema djela (barem se za njih ne zna) te vrste za koja bi se moglo reći da su ih od njih preuzeli, osim djelomično, npr. iz Mikaljine talijanske gramatike. Ali ta se gramatika od njihovih znatno razlikuje. Postoji doduše prije njih i ona prva preradba Alvareza, koju Vj. Štefanić pripisuje Mikalji, ali u njoj ipak nema hrvatskih termina. (To je latinski pisana gramatika, s veoma malo hrvatskoga teksta; uz predgovor hrvatski su pisani samo prijevodi latinskih primjera, i to u prvome dijelu, u drugome veoma malo, a u trećemu nimalo; Vj. Štefanić, 17).

Za ovu sam radnju obradio samo prva izdanja ovih gramatika. Ostala su izdanja uglavnom slabo zanimljiva. Prvi i najvažniji razlog je u ovome:

Od kasnijih izdanja eventualno bi donekle bilo zanimljivo drugo izdanje Babićeve *Gramatike* (iz 1745. godine). Kažem donekle, jer je malo vjerojatno da bi se u samo proširenome izdanju, a u nj je unio dosta toga iz Ljubušakove *Gramatike*, što smo već spomenuli, uz ionako veliku sličnost njihove terminologije, našlo nešto novo; novo u odnosu na Ljubušaka. A u Ljubušaka su sva tri izdanja jednaka; druga su dva, drugo i treće, samo preštampano prvo izdanje.

Drugi je razlog u ovome: Zadatak je ove radnje da se pokažu začeci, korijeni stvaranja hrvatske gramatičke terminologije, zatim pravci njezina širenja, iako dosta općenito, ali ipak uz nekoliko primjera. Stoga smo više okrenuti počecima te gramatičko-terminološke tradicije, njezinim žarištima. Stoga nas najviše zanimaju prva izdanja. Naravno, da su kojim slučajem kasnija izdanja znatnije različita od prvih, ne bismo ih smjeli zaobići.

Ako se ikada pronađe izdanje preradbe Alvaresove *Gramatike* iz 1678, koje spominje Sommervogel, bit će važno vidjeti ima li u njemu išta od hrvatske terminologije, ali ako je to samo ponovljeno izdanje

iz 1637. godine, onda Babiću i Ljubušaku pripada posebno, istaknuto mjesto među onima koji su stvarali, odnosno među prvima zabilježili onu gramatičku terminologiju i započeli onakvu terminološku tradiciju kakva će vladati u Hrvata sve do kraja 19. stoljeća. Na stranu to što drugačija tradicija teško da se dala u hrvatskim kulturnim prilikama i zamisliti.

Kako je Ljubušakova gramatika znatno veća i obuhvatnija, a ima i više termina od Babićeve, navest ću najprije termine iz Ljubušakove gramatike, a potom iz Babićeve.⁶ Termini su poredani abecedno u njihovom izvornom obliku. Za dvočlane termine svaki je član naveden zasebno, jer se pojedini dijelovi javljaju u različitim vezama, pa tako i značenjima (npr. rici cingliue G202; nacina cinglivoga G79), a i radi lakšega pronalaženja termina u abecedi. Ovaj će dakle popis termina biti rječničkoga tipa. Iza svake natuknice dolazi tumačenje, a potom, u zagradi, termin u piščevoj grafiji s kraticom G (= gramatika) i oznakom broja stranice. Dalje dolaze autori koji su prije ovih dvaju pisaca imali taj termin — prema Maretiću s oznakom (M.), a prema Simeonu s oznakom (S.).

Ako uz termine nije naveden i koji drugi autor osim Ljubušaka, koji je uvijek na prvom mjestu, to znači da je taj termin prvi put u njega potvrđen ili jedino u njega,⁷ što je i posebno označeno.

Na kraju su posebno navedeni termini kojih u Ljubušaka nema a u Babića ima, kako bi se istakle i te rijetke razlike uz veliku podudarnost njihove terminologije.

ablativ (i *ablative*) m. *ablativus*, odnosujući (*ablatiuu* G126, *ablatiuu* absolutni G231, *ablatiuu* czine G235, *ablatiuu* halata aliti oruda G234, *ablatiuo* G19), Babić (*ablatiuo* G13),

adjektiv adj. pridjevski (imena *ganutiva* aliti *adjectiva* G33), Babić (imena *adjectiva* G43),

adjektivno n. pridjev (tadie *Adjectiuo* nedeclinano G111), samo u Ljubušaka,

adverbio m. prilog (ovi *adverbio* G39), Džamanjić (S.),

akovljiv adj. pogodbeni (tj. veznik) (*conditionales*; *akougliui* G134), samo u Ljubušaka,

aktiv adj. aktivan (*verabah* *activih* G201), Babić (ova verba nisu *activa* G77),

akuzativ (i *akuzativo*) m. *accusativus*, osvajajući (i ostale *accusative* G104; *accusatiuo* G19), Babić (*accusatiuo* G12),

anomali adj. nepravilan (rici *neiednake*, aliti *anomale* G92), Babić (verba *anomala* G87, imena *anomala*, *defectiuu*, illi *pomankaiuchia* G24),

⁶ Ovdje je samo građa iz prvih izdanja njihovih gramatika.

⁷ Naravno, uvijek se to ne može uzeti sa sigurnošću. Takav se zaključak daje samo na osnovi dosad poznate, objavljene građe (Maretić i Simeon).

- apsolutni* (ablativ) adj. (ablatiuu absolutni G231), prvi put u Ljubušaka,
- artikul* m. član (articula, aliti clagna G107), Babić (članak aliti artikul G43),
- brezredljiv* adj. nepravilan (rici brezredglive G92), samo u Ljubušaka,
- broj* m.:
- gramatički broj, jednina i množina (po kipih i broiuh G51, ierie oboie singulara broija G186, Da akoie broiia iedinoga, tad iest substantiuo neutra genera G111, neima parvoga kipa ū broiu iednostrukomu G82, u broiju vechestrukomu G21) Mikalja (M.) i (S.), Babić (numero illi broj G56, 103);
 - vrsta riječi (od varstah broija G110), prvi put u Ljubušaka,
- brojliv* (uz n o m e n, i m e) adj. broj (nomen numerale, broiigliuo G109), samo u Ljubušaka,
- čestujući* adj. učestali (glagoli) (verbum frequentativum, cestuiucha G121), samo u Ljubušaka,
- činljiv* adj. aktivan (rici cingliue G202; nacina... cinglivoga G79), samo u Ljubušaka,
- članj* m. član, articulus (tri articula, aliti clagna G107), u B. Kašića: clan G(1604)10,
- dajući* m. dativ (Dativus, daiuchi, nascki G16), Babić (daiuchi G13),
- dativ* (i dativno) m. dativus, dajući (casg Datiuu G16; datiuo G19), Babić (datiuo G13),
- deklinacion* m. deklinacija (parvi Declinaczion G17), Babić (drughi declination iliti prighibagne G14),
- deklinati*, deklinirati, mijenjati po padežima (declinaiu do stotine G110), Babić (declinati G14),
- diftong* m. dvoglas (Diptongus, Diftongh G179), prvi put u Ljubušaka,
- diftongo* m. dvoglas (parvi diftongho G12), samo u Ljubušaka,
- dilak* m. riječca, partikula (dilak ali riccza *cum* G39), samo u Ljubušaka,
- dionski* adj. participski (ime participale, aliti dionsko G240), prvi put u Ljubušaka,
- dionstvo* n. particip (Participium Dionstuo G121; Participio, nascki dionstuo G255), prvi put u Ljubušaka,
- dospiven* adj. svršen, perfektivan (glagol) (verbum perfectum, suarsce-na, dospiuena G120), samo u Ljubušaka,
- došasto* (vrijeme) adj. futur (Doscasto iest kadnosse scotogodi iosc nie ucinilo, alise niscta nemagne ima ciniti G80), Babić (dosasto G49),
- đenero* n. ili m. rod, pleme (substantiuo neutra genera G111), samo u Ljubušaka,
- forma* f. oblik (ime adjectivo ima tri forme; forma musckoga plemena G29; iednu formu aliti glas G107),
- formati*, tvoriti (formati, aliti naciniti Adverbia G151), samo u Ljubušaka,
- futuro* n. futur (gnegovo futuro G82), samo u Ljubušaka,

- ganutiv* adj. pridjevski (imena ganutiva aliti adjectiva G33), Mikalja (M.) i (S.), Babić (ime ganutivo G12),
- genitiv* (i genitivo) m. (genitiuu pluralski G114; casg genitiuu G15; genitio G19), Babić (genitio G12),
- gerundio* n. i m. gerundij (ovo gerundio G240—247; ovi gerundii G244—248; ova gerundia zovuse gerundia adjectiva, aliti gerundiua G249), prvi put u Ljubušaka,
- glas* m.
- oblik (jednu formu aliti glas G107; sue rici nekipgliue tarpehega glassa G106; glas aliti recenie nascki G16), samo u Ljubušaka,
 - slog, silaba (deset sillabah aliti ghlassovah P13),⁸ Mikalja (glas od slova /S./),
- glasovit* adj. samoglasan, vokalski (Nika slova iessu i zovuse glassovita, ier sc'gnimi moremo nasc glas na duor izuarchi iz ustah i iessu a, e, i, o, u, y G12), Vrančić (S.), Orbini (S.), Kašić (S.), Mikalja (M.) i (S.), Grličić (S.), Kadčić (S.),
- govorenje* n. govor, jezik (Imase znatti da dili govorenia... iessu ossam, tò iest: Ime, Zaimenak, Ric, Dionstuo, Pristavak, Pririciak, Meumetak, i Sastavak G12), Vrančić (S.), Mikalja (S.),
- gramatik* m. gramatičar (dobar gramatik more znati G17; niki gramatici oche... G249), prvi put u Ljubušaka,
- gramatika* f. (Grammaticha iest zanat uprauno bessiditi, i pissati G11), od Kašića dalje u mnogih pisaca,
- hrvatski*, v. jezik,
- ime* n. imenica ili uopće riječ s imenskom, nominalnom fleksijom, deklinacijom; ime dakle obuhvaća i zamjenice i pridjeve, brojeve, pa i glagolske imenice:
- substantivum, stoeche, aliti temeglito G107,
 - ime substantiuo imase pogodit s'adjectivim u tri stvari G186,
 - dili govorenia iessu ossam: Ime, Zaimenak... Nomen G12,
 - ime adjectivo ima tri forme G29,

⁸ Nekoliko termina uzeo sam iz Ljubušakove »Pisme od pakla« i »Lista nauka karstianskoga« (oznake su P za »Pismu« i L za »List«). U predgovoru Pisme zanimljiv je i opis deseteračkoga stiha pa ga ovdje citiramo: »Imasse znatti da svaka strukka ovae pisnae ima po deset Sillabah, aliti ghlassovah, kako se vidi u izgledu slidechemu:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Nit,	ye,	bi,	lo,	u,	gor,	skim,	pu,	sti,	gnam

Niscta nemagne, akose u koji strukki nagge veche od deset Sillabah, aliti ghlassovah, kakosee dogodilo u slidechoi (i ako josc u kovoi).

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Negh,	des,	set,	hi,	gliad,	muk,	kah,	og,	gne,	no,	sti

Tad s'parva jednu sillabu vagliia zgrist, to iest barzo rechi; i takoche ostale sillabe izachi, i stichi«.

- imena ganutiva aliti adjectiva G33,
 - ime participale, aliti dionsko G240,
 - imena collectivoga G115,
 - od verabah nacignati imena verbalia G191,
 - ime superlativo pita genitiuu pluralski G114,
 - imenah komparativih G116,
 - imena gliudih G172,
 - ier imena . . . iessu vultastita G169,
 - Oua dva imena, da iedno od gnih bude muscko, a drugo nebude, nebise slogili ù plemenu G185,
 - u imenah neutrih G21,
- Mikalja (M.) i (S.) Babić (imme stoyeche, imme ganutiuo G12, imena adjectiua G43, imena collectiua illi skupglena G23, immena xenska, immena muska, G14, immena opchiena G14, imme promisciuo (srednjega roda, D. R.) G23, imme izmiscano (isto, D. R.) G22, immena anomala, defectiua, illi pomankaiuchia G24, imena participa G43),
- imenujući* m. nominativ (Nominativus, nascki imenuiuchi G15), Babić (imenuiuchi G13),
- imperativ* m. zapovjedni način (vurimena sadagnega, moda imperativa G82), prvi put u Ljubušaka,
- imperfekto* n. prošlo nesvršeno vrijeme (i vaglia da vurime udresse s'vurimenom, to iest imperfecto s'imperfectom G83), u ovom obliku samo u Ljubušaka,
- impersonalski* adj. bezličan (istoga ordina sestoga impersonalskoga G104), samo u Ljubušaka,
- indikativ* m. modus indicativus, ukazajući način (pò indicativu G49), Babić (indicatiuo G49),
- infiniit* adj. nesvršen (glagol) (rici infinite, aliti nesuarscene pria sebe oche Accusatiuu G235), samo u Ljubušaka,
- infinitiv* m. infinitivus (bessidit pò infinitiuu G49), Babić (infinitiuo G49),
- izrizanje* n. sinkopa (synkopa, nascki rechiche izrizanie G81), samo u Ljubušaka,
- jedini* (broj) adj. jednina (da akolie broiia iedinoga G111, u iedinomu broiju G111), Mikalja (M.), (S.),
- jednostruki* (broj) adj. jednina (neima parvoga kipa u broju iednostrukomu G82), Babić (yednostruky G13),
- jezik* m. (nasc jezik G4, harvatski jezik P3 i P73, iezich Harvatski L7).⁹
- kaž* m. padež, casus (casus aliti casg G15, casgiovi aliti casgi G15, Trissu Kasgia aliti padnuthia iednaczi G21), Babić (cas G104).
- kip* m. lice u glagola (istoga broia i kipa G205), Babić (kip illi persona G51),
- kipljiv* adj. promjenljiv po licima (ricih kipglivih G205), Babić (rieci nekipgliue G98),

⁹ List nauka karstianskoga.

- kipljivo* adv. promjenljivo po licima (ova ric videor morese uzimat kipglivo G205), samo u Ljubušaka,
- kolektivo* (ime) adj. zbirna (imenica) (Kadnoie Genitiuu imena collectivoga G115), samo u Ljubušaka,
- komparativo* (ime) adj. pridjev u komparativu (kasgiove imenah komparativih G116), samo u Ljubušaka,
- kompozito* n. složenica (mnogasu composita od ove rici G100), samo u Ljubušaka,
- konsonant* adj. suglasnički, neglasovit (dua sloua consonanta G25), kao pridjev samo u Ljubušaka,
- konjugati*, konjugirati (I takose konjuga verbo malo G98, conjugase po trechemu conjugationu G101), Babić (conjugati illi slagati G43),
- konjugacion* m. konjugacija, glagolska sklonidba (ona cetiri kojugaciona G92, istomacili cojugatione Verabah harvatski G4), samo u Ljubušaka,
- konjunktiv* m. glag. način, modus conjunctivus (moda conjunctiva G84), prvi put u Ljubušaka,
- konjunktiv* adj. konjunktivni (u nacina conjunctivoga, aliti sastaugliaiuchega G39); samo u Ljubušaka,
- meumetak* m. uzvik, interjekcija (interjectio, meumetak G12, 131), u tom liku jedino u Ljubušaka, a inače se prvi put taj termin u njege javlja (kasnije: medmetak, medjumeće, medjumetak),
- mod* m. način, modus (mora imperativa G82, po obadva moda G49), samo u Ljubušaka,
- mogući* (način) adj. potencijal (Nacin moguchi iest koi zlamenuue mogustuo G84, Moguchega nacina vurime sadagne G84), prvi put u Ljubušaka (kasnije je zabilježen tek u Belića i Ivšića (S.)),
- muški* adj. — (za rod) (forma muskoga plemena G29, ierie jedno muskoga, à drugo sgenskoga plemena G186), Babić (muscko pleme G23),
- (za imenicu) (imena muska G14, oua dva imena, da iedno od gnih bude muscko . . . G185),
- način* m. modus;
- način moguchi G84,
 - način suarsceni G81,
 - Ovi način (tj. infinitiv) zovese nesuarsceni, ier neima kipe ocite, aliti suarscene, kako ostali modi koise zato i zouu suarsceni G86,
 - način ukazaiuchi G81,
 - način upitania i odgovaranja G81,
 - nacina sastaugliaiuchega G84,
 - nesuarscenoga nacina G47,
 - nacina conjunctivoga G39,
 - nacina cinglivoga G79,
 - sgeglechega nacina G45,
 - zapovidaiuchega nacina G44,
- Mikalja (M.) i (S.), Babić (nacyn ili varsta prighibagnya G51, kazuyuchi nacin G52),

- nadometnutljivo* (ime) adj. pridjev (Adjectivum seù mobile, nadometnutgliuo, aliti ganutiuo G107), samo u Ljubušaka,
- nadostavljeno* (ime) adj. pridjev (imena adjectiua, aliti nadostaugliena G17, 23), samo u Ljubušaka,
- naredba* f. pravilo (Ordinis, naredbe G130, brez naredbe G109), Mikalja (M.) i (S.),
- naredljivo* (ime) adj. redni broj (Ordinale, naredgliuo G109), samo u Ljubušaka,
- narodljivo* (ime) adj. gentilno ime nastalo od etnonima ili toponima (gentile, narodgliuo, nomen G109), samo u Ljubušaka,
- nedeklinan* adj. nesklonjiv, indeclinabilan (u iedinomu broiju nedeklinano, aliti neprighibgliuo G109; tadie Adjectivuo nedeklinano G111), samo u Ljubušaka,
- neglasovito* (slovo) adj. suglasnik (b, c, d, f i ostala neglasovita G12), Orbini (S.), Kašić (S.), Mikalja (S.) i (M.),
- nejednak* adj. nepravilan:
- za imenicu (Nomina anomala, neiednaka G30),
 - za glagol (rici neiednake, aliti anomale G92), samo u Ljubušaka,
- nekipljiv* adj. (nepromjenljiv po licima (Takose coniugaiu sue rici nekipgliue glassa activoga G105), Babić (nekipgliue riedi G98),
- neprigibljiv* adj. nepromjenljiv po padežima (u iedinomu broiju nedeklinano, aliti neprighibgliuo G111), samo u Ljubušaka,
- nesvršen* adj.
- glagol (rici infinite, aliti nesuarscene G235),
 - način (oui nacin /tj. modus infinitivus, D. R./ zouese nesuarscen G86),
 - vrijeme (nesuarscenoga vurimena G84, prosciesto nesuarsceno G53), Babić samo u značenju nesvršenoga prošloga vremena, imperfekta (proscasto nesuarseno G49),
- neutro* (ime, pleme) adj. imenica srednjega roda (imenah neutrih G21, parvaie forma musckoga plemena, druga sgenskoga, trecha neutroga G29, parvi iest plemena musckoga; drughi sgenskoga; trechi neutroga, to iest ni iednoga ni drugoga G17), samo u Ljubušaka,
- nominativ* (i nominativo) m. (ierbose vazda nominatiuu razumi pria verba G191, nominatiuo G19), Babić (nominatiuo G14),
- oblikvi* adj. kosi, indirektni (casgiove oblique aliti ukriune G15), samo u Ljubušaka,
- odnosujući* m. ablativ (ablativus, odnosuiuchi G17), samo u Ljubušaka,
- ordin* m. red, vrsta (istoga ordina sestoga impersonalskoga G104), samo u Ljubušaka,
- osobit* (skalin) adj. pozitiv, prvi stupanj pridjevske komparacije (ouoie parvi aliti ossobiti skalin G114), samo u Ljubušaka,
- osvajajući* m. akuzativ (Accusativus, osuagiaiuchi G17), Babić (osuagiyucchi G13),

- padnutje* n. padež, kaž (kasgia aliti padnuthia G21, ier casgiovu padaiu ... u razlike syllabe G15), samo u Ljubušaka,
- participio* n. particip (participio, nascki dionstuo G255; ova participia G50), samo u Ljubušaka,
- participljiv* adj. participski (ric participgliva G249), samo u Ljubušaka,
- pasiv* adj. (ni futura passivoga G79), Babić (riecy passivae illi tarpglue G58),
- persona* f. lice u glagola (Takose coniugaiu sue nici nekipglue glassa activoga; sue ù iednu, to iest trechu personu G105), Babić (kip illi persona G103),
- pleme* n. gramatički rod (Za razabrati plemena imenah, mechem tri ... zaimenka: Hic, Haec, Hoc G17; dassé ... slosge ù tri stuari, tò iest: ù plemenu, broiju, i casgiu G185; parvi iest plemena muscokoga; drugi sgenskoga; trechi neutroga, to iest ni iednoga ni drugoga G17), Babić (kollino illi pleme G24, muscko pleme G23).
- plural* m. množina (ierie iedno singulara, à drugo plurala G187), Babić (plural G23),
- pluralski* adj. množinski (Ime superlatiuo pita genituu pluralski G114, iz pluralskih trechih kipih G81), prvi put u Ljubušaka,
- pluskvamperfekto* n. (?) pluskvamperekat (i vaglia da vurime udresse s'vurimenom ... plusquam perfectu s'plusquam perfectom G83), u ovom liku samo u Ljubušaka,
- počimajući* (uz: glagol) adj. glagoli koji označuju početnost radnje (inchoativum, pocimaucha ... zgriamse G120), samo u Ljubušaka,
- pogadjanje*, n. konkordancija, slaganje (Concordantia, ù nasc iezik rechiche iedno slosgenie, to iest iedno pogagianie duiuh ali veche stuarah G185), samo u Ljubušaka,
- pomanjkajući* (uz: glagol) adj. defektivni (glagol) (rici sustaiuche aliti pomagnkaiuche G101), Babić (imena anomala, defectiua, illi pomankaiucha G24),
- porađajući* m. genitiv (Genitivus, nascki poragiaiuchi G15), Babić (poragiahuchi G13),
- prigibanje* n. deklinacija (parvoga i drugoga prighibania G27), Babić (parvo prighibagnye illi declination G13),
- prigibati*, deklinirati (Bonus bona, bonum prighibaiuse kakono Dominus G27), Babić (prighibati G13),
- priložito* (ime) adj. pridjev (Ovim imenom nekase prilosge nadostauglena aliti prilosgita G23), samo u Ljubušaka,
- prinosujuće* (ime) adj. odnosna, relativna zamjenica (Nomen relativum, prinosuiuche G108), samo u Ljubušaka,
- priričak* m. prilog (dili govorenja: Ime, Zaimenak ... Ric ... Pririciak G12), prvi put u Ljubušaka,
- pristavak* m. prijedlog (pritisnuoscimu pristavak cum G34, praepositio, pristavak, est pars orationis G123), samo u Ljubušaka,
- procinjajući* adj. meditativni (glagol) (verbum meditativum, proczignuiucha G120), samo u Ljubušaka,

prošasto (vrijeme) adj.

- nesvršeno, imperfekat (G48),
- svršeno, aorist i perfekat (G51, 80),
- veće nego svršeno, pluskvamperfekat (G48, 52),
Babić (G49), Mikalja (prošasto vrijeme) (S.),

protiveći adj. suprotni (veznik) (Adversativae, protivechi G133), samo u Ljubušaka,

prvašnja adj. lična /zamjenica/ (pronomen primitiva, to iest parvascna G118), samo u Ljubušaka,

rastavljajući adj. rastavni (veznik) (Disjunctivae, rastaugliaiuchi G133), samo u Ljubušaka,

razdijlivi adj. distributivni, dioni (broj) (Distributiva seu dimitiua, razdigliua, nomina G109), samo u Ljubušaka,

razlučujuće adj. partitivno /ime/ (Partitium, razlucuiuche, nomen G109), samo u Ljubušaka,

reciproko n. povratna zamjenica (Znatse ima daie ovo reciproko vazda trehega kipa G119), samo u Ljubušaka,

rečenje n. riječ ili oblik riječi, dictio (glas aliti recenie G16), Mikalja (S.),

regula f. pravilo, uprava (grammatickih uprava aliti regula G154), Babić (G87),

relativo n. odnosna, relativna zamjenica (Relativose slaga s'parvoigichim ù dvi stuari G186), samo u Ljubušaka,

rič f. glagol:

- rici nesuarscenoga nacina G42,
- rici infinite, aliti nesuarscene G235,
- rici opchene G92,
- rici cingliue G202,
- rici nekipgliue tarpehega glassa G106,
- rici nekipgliue glassa activoga G105,
- rici sustaiuche aliti pomagnkaiuche G101,
- ric participgliua G249,
- rici neiednake aliti anomale G92,
- rici brezredgliue G92,

Babić (verba illi ricci G57, ricy passivae illi tarpgliue G58, riec illi verbo neutro G72), Mikalja (M.) i (S.), Habledić (S.), Vrančić (S.),

ričca f. riječca, partikula (dilak ali riccza cum G39), Mikalja (S.),

sadanje adj. sadašnje /vrijeme/ (vurime sadagne G82), Ranjina (S.), Babić (vrime sadagne G44),

sastavak m. veznik (Conjunctio, sastauak G12), prvi put u Ljub.,
sastavljajući adj.

— sastavni /veznik/ (Vezaiuchi ili sastaugliaiuchi G133),

— konjunktiv (nacin sastaugliaiuchi G39, 79), samo u Ljubušaka,

silaba f. slog (suarscuiu u sillabu ius G27, deset sillabah aliti ghlassovah Pisma 13), u svih gramatičara od najranijih vremena,

- singular* m. jednina (kadnoie oboie istoga broiia, ilimu singulara ili plurala G186), Babić (G23),
- singularski* adj. jedninski (Ouo ime more imat i singularski genitiuu, G115), samo u Ljubušaka (Simeon ima singularan),
- skalin* m. stupanj u pridjeva (parui aliti ossobiti skalin, G114, drughi skalin G114, trechi skalin G114), samo u Ljubušaka,
- skupljajuće* (ime) adj. zbirna /imenica/ (imena collectivoga, aliti skupgliaiuchega G115), samo u Ljubušaka; u Babića: (immena collectiua illi skupgliena G23),
- slovo* n. glas (sloua glassovita i neglassovita G12), Mikalja (M.) i (S.),
- slovinstvo*, v. slovstvo,
- slovstvo* n. gramatika (ime Grammatica iest Garcko i Latinski rechiche litteratura; à nascki sloustuo, aliti slovinstvo G11); slovstvo prvi put u Ljubušaka, a slovinstvo samo u Ljubušaka,
- složenje* n. konkordancija (Concordantia... rechiche iedno slosgenie G185), u ovom značenju prvi put u Ljubušaka,
- smanjkanj* adj. deminutivni (glagol) (Diminutium, smagnkana, verbia G120), u ovom značenju samo u Ljubušaka,
- stojeće* (ime) adj. imenica (Substantium, stoeiche, aliti temeglitto G107), Mikalja (S.), (M.), Babić (imme stoyeche G12),
- superlativo* (ime) adj. pridjev u superlativu (Ime superlatiuo pita genitiuu pluralski G114), samo u Ljubušaka,
- supino* n. supin (Ouo supino iest vazda zlamenia activoga G251), u ovom obliku samo u Ljubušaka, a inače se ovaj termin prvi put u njega javlja,
- supstantivo* (ime) adj. imenica (ime substantiuo imase pogodit s'adjectivim ù tri stuari, ù plemenu, broiju, i casgiu, G186), prvi put u Ljubušaka
- sustajuci* adj. defektivni /glagol/ (rici sustaiuche, aliti pomagnkaiuche G10), samo u Ljubušaka,
- svršen* adj.
- verbum perfectum (suarscena, dospieuena G120 — npr. *zgrijan sam*),
- vrijeme u glagola:
- aorist i perfekt (prosciasco suarsceno G53, 80),
- pluskvamperfekat (prosciasco veche nego suarsceno G44), Babić ima samo za glagolsko vrijeme (proscastico suarsceno, proscastico veche nego suarsceno G49),
- temeljito* /uz: ime/ adj. imenica (substantivum, stoeiche, aliti temeglitto G107), samo u Ljubušaka,
- trpeći* (uz: glas) adj. pasiv (Takose koniugaiu sue rici nekipgliue tarpechega glassa G106), Mikalja (tarpljeća riječ) (M.) i (S.),
- trpljivi* (uz: glas) adj. pasiv (toliko cinglivoga koliko tarpplivoga G107), Babić (ricci tarppliuue G52),
- udriti se*, složiti se (i vaglia da vurime udresse s'vurimenom G83), samo u Ljubušaka,

- ukazajući* (uz: način) adj. indikativ (Indicativi . . . , ukazaiuchega G36), Babić (ukazuyuchi nacin G52),
- ukrivan* adj. kos (padež) (poragiaiuchi, ier po niki nacin ragia sue kas-gove oblique aliti ukriune G15),
- upitajući* adj.
— upitna zamjenica (interrogativa aliti upitaiucha G108),
— upitna riječca (dilczi upitaiuchi: sim, essem, fuerim G85), samo u Ljubušaka,
- uprava* f. pravilo (grammatickih uprava aliti regula G154), samo u Ljubušaka,
- uzrokljivi* adj. uzročni /veznik/ (causales, uzrokljivi G133), samo u Ljubušaka,
- veće nego svršeno* /vrijeme/ pluskvamperfekt (G48, 50),
- večestruki* /broj/ adj. množina (ù broiju vechestrukomu G21), Babić (vechestrucky G13),
- verbo* n. glagol (sum verbo iest oue naredbe G206, takose conjuga verbo malo G98, ono verbo G100, verabah activih G201), Babić (rieč illi verbo neutro G77, ova verba nisu activa nitisu pasiva G77, verba anomala G87),
- vezajući* adj. sastavni /veznik/ (vezaiuchi ili sastaugliaiuchi G133), samo u Ljubušaka,
- vlastito* (ime) adj. v. pod *ime*; prvi put u Ljubušaka,
- vokativo* n. vokativ (vocatiuo . . . ò Gospodine G20), Babić (vocatiuo G13),
- vrime* n. glagolska kategorija (vurime sadagne G54, vurime nesuarsceno G82, vurime prosciasto G80, dossasto G80, prossasto veche nego suarsceno G80, prossasto suarsceno G80), Babić (vrime ili tempora: sadagnye, prosciasto nesuarsceno, proscasto suarsceno, proscasto veche nego suarsceno, doscasto G49),
- zaimenak* m. zamjenica (dili govorenia iessu ossam, to iest: Ime, Zaimenak, Ric . . . G12), prvi put u Ljubušaka,
- zanikanje* n. negacija (Negandi, zanikania G129), samo u Ljubušaka,
- zapovidajući* adj. zapovjedni (zapovidaiuchega nacina vurime sadagne G44), samo u Ljubušaka,
- zlamenje* n. značenje (zlamenia activoga G251), prvi put u Ljubušaka,
- zovući* m. vokativ (zovuchi, vocativus G17), Babić (zouuchi G13),
- zvoneće* (slovo) adj. suglasnik (Ostala slova — tj. osim samoglasnika ili glasovitih slova, D. R. — zouuse zaiedno zuonecha G12, 25), samo u Ljubušaka,
- željeći* /način/ adj. optativ (sgeglichega nacina vurime sadagne G53), prvi put u Ljubušaka,
- ženski* (rod) adj. (ierie jedno musckoga, à drugo sgenskoga plemena G186).

Kako je rečeno u početku ovoga poglavlja, sada navodim termine iz gramatike T. Babića kojih u Ljubušaka nema.

čineći adj. aktivan (cyneche G52), u Ljubušaka: činljivo,
članak m. član (članak aliti artikul G43), u Ljubušaka: članj,
dogadjaj m. padež (casg illi dogagiai G103),
izmišano (ime) adj. imenica srednjega roda (imme promisciuo illi izmiscano G23), u Ljubušaka: ni jednoga ni drugoga,
kolino n. rod (kollino illi pleme G24),
konkordanca f. (concordanza illi slosgegnye G14, 104),
konjuganje n. (slagagnye illi conjugagnye G52),
nerednjiv adj. nepravilan (verba anomala, to yest neyednaka illi neredgnia G87), u Ljubušaka: brezrdljiva,
numero n. broj (numero illi broj G56),
skupljeni adj. zbirni, kolektivni (immena collectiua illi skupljena G23),
U Ljubušaka: skupljajuće,
slaganje n.
— slagagnye illi conjugagnye G52,
— concordanza illi slagagnye G104,
u Ljubušaka: složenje (za konkordanciju),
tempora f. vrijeme (vrieme illi tempora G49).

Ovih dakle navedenih termina nema u Lovre Ljubušaka; svi ostali termini kojih ima u Tome Babića nalaze se i u Ljubušaka.

Možda bi razlika bilo i više da je Babićeva gramatika opsežnija, kao što su i dosta brojniji termini u Ljubušaka nastali iz opsežnije građe. Kako je već naglašeno, očito je da su među navedenim terminima veoma česti doslovni prijevodi latinskoga jezika, što se najčešće ne može ni nazvati terminom, nego, kako kaže Maretić (str. 37), o sasvim običnim riječima uzetim za nevolju.

Uspoređivanjem izložene terminološke građe s građom u Maretićevoj radnji i Simeonovu rječniku lako je zapaziti da je velik postotak termina u starijoj hrvatskoj gramatičkoj tradiciji nasljeđivan upravo od Babića i Ljubušaka, uz Mikalju, koji je već predstavljen u Maretića i Simeona. (U nasljeđivače bi spadali između ostalih Stulli, Voltiggi, Della Bella, Š. Starčević, B. Tadijanović, M. A. Reljković.) Ako se uvijek i ne može govoriti o izravnom preuzimanju od njih, onda svakako iz tradicije kojoj su oni pripadali i kojoj su stajali negdje na početku. Pri tome treba imati na umu da se u školama latinski učio iz Alvaresove gramatike ili iz preradaba te gramatike, a Babićeva i Ljubušakova gramatika bile su među najstarijima od takvih preradaba u nas za koje znamo, i koje su u školskoj praksi vjerojatno najviše bile u upotrebi, posebno Ljubušakova kao znatno šira i koja je doživjela tri izdanja.

Ta su eto dvojica pisaca bila uz Mikalju na početku stvaranja naše gramatičke terminologije, ali kako im je to bila usputna, praktična dje-

latnost, nisu ni mogli mnogo učiniti na usustavljanju i dotjerivanju terminologije. Ali i ono što su dali nisu činili da po svaku cijenu daju najprikladniji termin, nego samo da bi latinski termin objasnili, i ništa drugo. I što je za tu građu karakteristično, radi se o terminologiji za latinski jezik, pa tako npr. među tim terminima za padeže nema našega lokativa, što je i razumljivo jer se nisu bavili strukturom, gramatikom hrvatskoga jezika.

I logično je zapitati se koliko je od te najstarije naše gramatičke terminologije preživjelo do danas? Veoma malo. I ono što je ostalo preživjelo je znatne mijene (npr. imena za padeže, za glagolska vremena, za gramatičke kategorije: *konjugacion*, *deklination* — *konjugacija*, *deklinationija* itd.). A od osnovnih termina za gramatičke kategorije roda broja i lica, iako su bili prikladni termini, barem koliko i ovi današnji, ne ostade gotovo ništa (*pleme*, danas: *rod*; *jednostruki* ili *jedini* broj, danas: *jednina*; *većestruki broj*, danas: *množina*; *kip*, danas: *lice*; *kaž*, *padnuće*, danas: *padež* itd.).

Ti su se termini održavali u hrvatskoj gramatičkoj tradiciji sve do kraja 19. st. u raznim varijantama (usp. Simeonov rječnik),¹⁰ ali su pomalo nestajali pod utjecajem Daničićeve i Karadžićeve terminologije. Pa čak ni od osnovnih termina za vrste riječi (ime, zaimenak, meumetak, sastavak, pristavak, priričak, rič, dionstvo) nijedan ne ostade u upotrebi.

Tako se eto i u području gramatičke terminologije vidi kako su se s jezikom doista zbile krupne stvari u 19. stoljeću, pa koliko god tim događajima nije trebalo i ne treba onoliko himničkoga raspoloženja. S konačnim rješenjem u jezičnim pitanjima kakvo je izbio krug vukovaca u Hrvatskoj, što je dobilo svoj najočitiiji dokaz u Mareticevoj

¹⁰ Za ilustraciju ću ovdje navesti samo nekoliko termina koji se i kasnije susreću:

pleme imaju kasnije B. Tadijanović i Š. Starčević;
brojno ime (tj. brojljivo ime u Ljubušaka) imaju Vj. Babukić, A. Mažuranić, M. Divković;
stojeće ime modificirano: samostavno ime: Š. Starčević, Vj. Babukić, A. Mažuranić, A. Veber, V. Jagić;
glasovito slovo M. A. Reljković;
govorenje B. Tadijanović;
jednostruki broj B. Tadijanović;
većestruki broj u B. Tadijanovića: mnogostruki broj;
zaimenak, kao zaim: Š. Starčević, Đurkovečki, Vj. Babukić, A. Mažuranić, A. Veber, B. Šulek (i kao: zaimenik);
meumetak u varijantama: medjmeta k: M. A. Reljković, Š. Starčević, Vj. Babukić; medmeta k: Đurkovečki, Vj. Babukić, A. Mažuranić; medjmeće: Stullj;
sastavak M. A. Reljković;
priričak Š. Starčević, a u varijantama: Đurkovečki (prireček), A. Mažuranić (prirječak);
rič B. Tadijanović (riics), te u varijantama: M. A. Reljković, Belostenec, Stullj (itd.).

Gramatici i u njezinu prihvaćanju bio je otvoren put onim kulturnim vrijednostima kakve su nudili V. S. Karadžić i Đuro Daničić. Naravno da onakve kulturne vrijednosti nisu uvijek ni lako prolezile ni u srpskom kulturnom krugu, pa ni u Hrvatskoj, ali eto što se tiče gramatičke terminologije tu su preko Maretića, čini se lako i bezbolno, preokrenuli hrvatsku tradiciju.

Ove konstatacije mogle bi pomalo zazvučati i kao žal za prekinutom tradicijom. Ali nije ni žal niti za njim ima osobita razloga. Posve je jasno da se ta gramatička terminologija danas više ne upotrebljava, ali je ona ipak jedan od brojnih biljega hrvatske kulturne situacije i kulturne posebnosti. Pa iako ona u jednome smislu pripada prošlosti, u drugome je smislu dio hrvatskoga kulturnoga identiteta.

Daljim proučavanjem gramatičke terminologije, obuhvatnije i sustavnije, te će nam spoznaje postajati očitijima. I ne samo gramatičke nego i sve druge terminologije, osobito školske. Ovo je jedan od manjih priloga i takvoj spoznaji i jačem interesu za ovo područje naše kulturne baštine.

LITERATURA

1. B. S. Čelebi, Mevlud, preveo S. Gašević, Islamska dionička stamparija, Sarajevo, 1327 po hidžri (= 1909).
2. T. Babić, *Prima grammaticae institutio pro tyronibus illyricis accommodata a p. f. Thoma Babich a Velim, Venetiis 1712, 16°, 136 stranica; 1745, 8°, 448 str.*
3. M. Kombol, *Povijest hrvatske književnosti*, MH, Zagreb 1961.
4. H. Kuna, *Neke osobine jezika fra Lovre Sitovića*, Naučno društvo NR BiH, Građa 10, knj. 7, Sarajevo 1961, str. 125—177.
5. A. Lj. Lisac, *Školski udžbenici klasične gimnazije kroz 350 godina, Zbornik zagrebačke klasične gimnazije 1607—1957*, Zagreb 1957, str. 129—227.
6. L. Ljubušak (Sitović), *Grammatica latino-illyrica ex Emmanuelis, aliorumque approbatorum grammaticorum libris juventuti illyricae studiose accommodata, a patre f. Laurentio de Gliubuschi. Venetiis 1713, 8°, 266 + 34 stranica; 1742, 8°, 240 stranica; 1781, 8°, VIII + 277 stranica.*
: *Pisma od pakla, Mleci 1727.*
: *List nauka karstijanskoga, Mleci 1752.*
7. T. Maretić, *pregled srpskohrvatske gramatičke terminologije XVII, XVIII i XIX vijeka*, Rad JA 243, str. 13—90, Zagreb 1932.
8. Đ. Mazelić, *Leksikon umjetnika BiH*, Sarajevo 1967.
9. A. Nametak, *Hipokoristici od muslimanskih ličnih imena u Podgorici*, ZNŽ 29(2), Zagreb 1934, str. 238—240.
10. R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, I, II*, MH, Zagreb 1969.
11. Vj. Štefanić, *Prilog za sudbinu Alvaresove latinske gramatike među Hrvatima, »Vrela i prinosi«*, br. 11, Sarajevo 1940, str. 12—34.
12. M. Vanino, *Geneza naučne osnove 'Ratio studiorum', »Vrela i prinosi«* br. 9, str. 111—129 (prikaz knjige Allana Farrela, *The Jesuit Code of Liberal Education*, Milwaukee, 1938, The Bruce Publishing Company, 478 str.), Sarajevo 1939.
13. B. Vodnik, *Povijest hrvatske književnosti*, MH, Zagreb 1913.
14. S. Zlatović, *Franovski države presvetog odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, Zagreb 1888.
15. *Jugoslaviae scriptores recentioris aetatis, Pars I, Tomus II* (priredio S. Jurić), Zagreb 1971.

Résumé

LA TERMINOLOGIE GRAMMATICALE CROATE DANS LES DEUX ADAPTATIONS DE LA GRAMMAIRE DU LATIN D'ALVARES (DE T. BABIĆ, 1712, ET DE L. ŠITOVIĆ LJUBUŠAK, 1713)

La terminologie qu'on trouve dans les grammaires de T. Babić et de L. Ljubušak Šitović est presque identique et ce ne s'explique pas par l'influence de l'une sur l'autre, mais, comme l'auteur l'explique, par la pratique des écoles franciscaines en Dalmatie de l'époque, où Babić et Ljubušak étaient les enseignants.

La valeur culturelle de cette terminologie se manifeste encore davantage par le fait qu'il s'agit, y compris la terminologie de J. Mikalja, de la plus ancienne terminologie grammaticale qui a déterminé toute la tradition grammaticale croate de la période qui suit. Bien qu'on ne puisse pas parler toujours des termes proprement dits (très souvent il s'agit des mots simples, des calques des termes latins), ceux-ci font partie de cette tradition terminologique, qui est fortement influencé par eux. Ce travail illustre sur quelques termes (*pleme* «genre», *priričak* «adverbe», *sastavak* «conjonction», *stojéce ime* «nom», *ganutivo ime* «adjectif», *rič* «verbe», *pristavak* «préposition» etc.) l'usage de cette terminologie qui était tout à fait valable jusqu'à la fin du 19e siècle, c'est-à-dire jusqu'au moment où sous l'influence des nouvelles conceptions sur la langue et sous la pression des changements de la norme linguistique, cette terminologie s'éteint peu à peu et cède place à la nouvelle terminologie de V. S. Karadžić et de Đ. Daničić qui s'établit en la remplaçant.